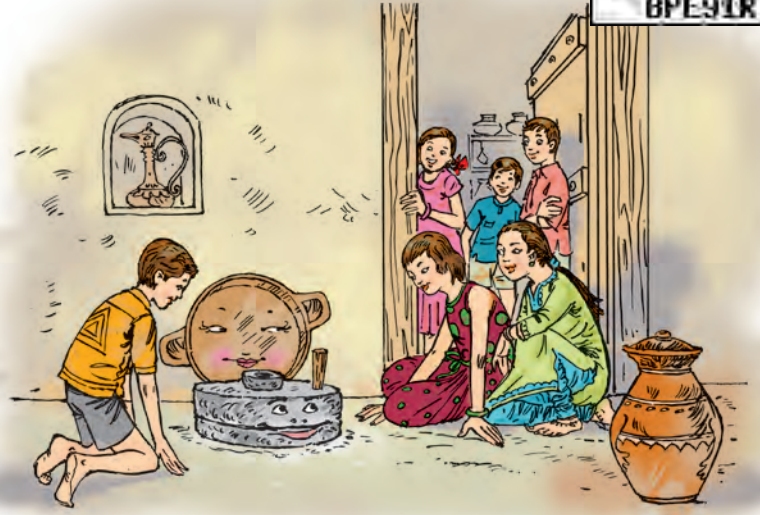

५. भांड्यांच्या दुनियेत

उन्हाळ्याची सुट्टी सुरू होताच अरुण व आदिती आजीआजोबांकडे गावी पोहोचले. तिथे मामांची मुले त्यांची आतुरतेने वाट पाहत होती. आता काय, मुलांची नुसती धमाल ! आंबे, कलिंगडे, ऊस खाणे आणि विहिरीत पोहणे असा मुलांचा कार्यक्रम निश्चित असायचा. उन्हामुळे आजी त्यांना दुपारी घराबाहेर जाऊ द्यायची नाही. दुपारी मुले घरातच काही ना काही खेळ खेळायची. अशाच एका दुपारी मुले लपाछपी खेळत होती. माधववर राज्य होते. आदिती कोठीच्या खोलीत लपायला गेली. तेवढ्यात तिचे लक्ष कोपऱ्यात ठेवलेल्या जात्याकडे गेले. तिने पहिल्यांदाच जाते पाहिले होते. 'हे काय आहे?' असे पुटपुटत तिने आपल्या भावंडांना कोठीच्या खोलीत बोलावले अन् जाते दाखवले. त्यांच्याकडे पाहून जात्याने स्मितहास्य केले.

भांडी हा मानवाच्या दैनंदिन जीवनातील अविभाज्य भाग आहे. धान्य साठवणे, अन्न शिजवणे, अन्न सेवन करणे इत्यादींसाठी भांड्यांचा वापर फार पूर्वीपासून होत आहे. माणसांची गरज व त्या त्या काळात उपलब्ध साधनसामग्री यांनुसार भांडी तयार होत गेली, किंबहुना होत आहेत.

भांड्यांच्या स्वरूपातील बदलांचा हा प्रवास भांडी स्वतः मुलांना सांगत आहेत.

जाते : काय मुलांनो ! ओळखलं का मला ? मी जातं.

अरुण : तू इथे काय करतोस ?

जाते : काय सांगू तुम्हांला, आजकाल लोक माझा फक्त लग्नाची हळद दळण्यासाठीच उपयोग करतात अन् नंतर असं कोपऱ्यात ठेवून देतात. आता काय ! माझे नवे मित्र, सगेसोयरे स्वयंपाकघरात विराजमान झाले आहेत.

आदिती : तुझे मित्र, सगेसोयरे ? कोण ते आम्हांला नाही समजलं.

जाते : तुम्हांला काहीच माहीत नाही आमच्याबद्दल ?

(जाते कोठीतल्या इतर भांड्यांना उद्देशून बोलते.)

सांगूया का आपण यांना, आपला जन्म, विकास आणि आपल्यात होत गेलेल्या बदलांबद्दलची माहिती ?

(कोठीतील जुन्या प्रकारची सर्व भांडी माना डोलावतात.)

दगडी पाटा : थांब, मी सांगतो त्यांना आपला इतिहास. बरं का मुलांनो ! मानव जसा शेती करू लागला, स्थिर जीवन जगू लागला तशी त्याला अन्न शिजवणं, अन्न साठवणं यासाठी भांड्यांची आवश्यकता वाटू लागली. या गरजेपोटी त्यानं मातीपासून मडकी, पसरट

ताटल्या, वाडगे, पराती, रांजण, घडे
अशी नित्योपयोगी भांडी बनवली.

माधव : अरे पण, आम्ही आजही मातीच्या
माठातलं थंडगार पाणी पितो. छोट्या

छोट्या मडक्यांत दही
लावतो; पण काय रे,
माणसानं फक्त मातीचीच
भांडी बनवली का ?

माहिती मिळवा.

- ❖ उन्हाळ्यात माठाला ओले, सुती कापड का गुंडाळतात ?
- ❖ मातीचा माठ, रांजण जमिनीत का पुरतात ?

सुरई : नाही, तसं नाही. मातीच्या
भांड्यांबरोबरच दगडी, लाकडी,
चामड्याची भांडीही मानवानं तयार
केली. तुम्ही चामडी बुधले, वाळलेल्या
भोपळ्यापासून बनवलेले तुंबे कधी
पाहिले आहेत का ?

मंदा : हो हो ! मी आंतरजालावर अशा
भांड्यांची खूप चित्रं पाहिली आहेत.
अजूनही आदिवासी भागातील लोक
अशा वस्तूंचा उपयोग करतात, हेही
वाचलं आहे.

खलबत्ता : मुलांनो, लाकडापासून बनवलेली,
भिंतीलगत ठेवलेली ही काठवट पाहा.

गव्हाचं, बाजरीचं, ज्वारीचं अशी
पिठं मळण्यासाठी, भाकरी
थापण्यासाठी तिचा उपयोग केला
जायचा. आजही ग्रामीण भागांत

काही घरांतून तिचा वापर होताना
दिसतो.

(काठवटही न राहवून बोलू लागली.)

काठवट : अगं मंदा, तुला आठवतं का ? तुझ्या
आजीला आमचा नवा मित्र-मिक्सरची
खूप भीती वाटायची. दाण्याचा कूट,
मिरच्या, हळद, धने असं काहीबाही
कुटण्यासाठी उखळ-मुसळ, दगडी
खल किंवा हा खलबत्ता आजी
वापरायची. पाटा-वरवंटा वापरायची.

आता तुम्हीच
सांगा मुलांनो, आज
उखळीमध्ये कोण
पदार्थ कुटत
बसतंय ? लावला मिक्सर, की झालं
काम. वेळ वाचतो अन् श्रमही वाचतात.
पूर्वी पिठाच्या, मसाल्याच्या गिरण्या
नव्हत्या. गृहिणी जात्यावर धान्य
दळायच्या. धान्य पाखडायला सूप
असायचं.

मंदा : हे सगळं खरं आहे; पण आज ही सर्व
कामं करायला वेळ कोणाकडे आहे ?

जाते : मातीच्या लाकडाच्या भांड्यांपाठोपाठ
माणसानं तांबं, लोखंड या धातूंचा शोध
लावला आणि मग भांडी बनवण्यासाठी
त्यांचा वापर होऊ लागला; पण या
धातूंच्या शोधामुळे भांडीसंस्कृती
अधिक प्रगल्भ आणि विकसित होत
गेली बरं का !

अरुण : म्हणजे फक्त भांडी बनवण्यासाठी या
धातूंचा खूप उपयोग होऊ लागला,
असंच तुला म्हणायचंय का ? पण
जातेभाऊ, आम्ही लोखंड आणि तांबं
या धातूंच्या भांड्यांबरोबर
चांदीचीदेखील भांडी पाहिली आहेत.

जाते : पलंग, खुर्ची, टेबल, कपाट, दारं-

खिडक्या, मोठे दरवाजे यांसारख्या लोखंडापासून तयार होणाऱ्या वस्तू तुम्ही पाहिलेल्या आहेत. त्याचबरोबर स्वयंपाकासाठी लोखंडी कढई, तवा यांसारख्या भांड्यांचा वापर होतानाही तुम्ही पाहिलं आहे.

माहिती मिळवा.

- ❖ बांधकाम क्षेत्रात लोखंड या धातूचा उपयोग मोठ्या प्रमाणात का होत असावा?
- ❖ लोखंडाच्या कढईत वा तव्यात भाजी का करतात?

तांबं आणि लोखंड या धातूंच्या जोडीला चांदी, शिसं या धातूंचाही वापर सुरू झाला. धातूंच्या पाठोपाठ काचेपासून वस्तू बनू लागल्या. तांबं आणि चांदीला पर्याय म्हणून संमिश्र धातू, पितळ, कांसे यांपासून भांडी बनवली जाऊ लागली.

माहिती मिळवा.

- ❖ भांडी बनवण्यासाठी धातूंचा वापर का सुरू झाला असावा?

प्रशांत : मग स्टेनलेस स्टीलची भांडी वापरात कधी आली?

सुरई : पितळी व तांब्याच्या भांड्यांची जागा अल्युमिनिअम, हिंडालियम आणि

जाते

: पूर्वी अंधोळीसाठी घंगाळं, पाणी तापवायला बंब, पाणी साठवायला कळशी, घागर, तपेले, हंडा असायचा; पण आता सर्वास प्लॅस्टिकच्या बादल्या, टब दिसतात.

अरुण

: काय रे जातेभाऊ, जेवणाच्या पंगतीत ताट म्हणून केळीची पानं, पत्रावळी, तसेच वाट्यांसाठी द्रोण असायचे. हात धुवायला तस्त असायचं. होय ना?

जाते

: अरुण, तुला बरंच माहीत आहे की! गाई-म्हशींच्या दुधासाठी कासंडी किंवा चरवी, ताकासाठी कावळा, लोण्याचा वाडगा, तुपाची बुधली, बुडकुली, ओगराळी, पळी, तसराळी, कुंडा अशा कितीतरी नावांची भांडी स्वयंपाकघरात वावरत असायची. आता स्वयंपाकघरात गॅसची शेगडी वापरत असल्यानं, चूल व त्यावर स्वयंपाक करण्याचं प्रमाणही कमी होत आहे.

माहिती मिळवा.

- ❖ चूल पेटवताना फुंकणीने अग्नीवर फुंकर का घातली जाते?

- मंदा** : पण या काळात मातीपासून तयार होणारी भांडी बंद झाली का ?
- उखळ** : नाही, तसं नाही. या धातूंच्या शोधामुळे मातीची भांडी बनवणं बंद झालं, असं मुळीच नाही. उलट आज, भांडी तयार करण्यासाठी माती वापरण्याची परंपरा म्हणजे भांडी संस्कृतीचा पाया मानला जातो.
- जाते** : आज मोठ्या प्रमाणावर चिनी माती किंवा सिरॅमिक्स यांचा वापर करून विविध भांडी व वस्तू तयार होत आहेत. झाकणाच्या भांड्यांचा प्रसार झाला. किटलीचा रंग, आकार, त्यावरील नक्षीकाम, तसंच रत्नजडित सुरया अशा कलात्मक गोष्टी भांड्यांमध्ये येऊ लागल्या.

माहिती मिळवा.

- ❖ चहाची किटली, कपबश्या, प्लेट्स, वाट्या इत्यादी चिनी मातीची किंवा सिरॅमिक्सची का असतात ?

- आदिती** : हो हो, हे अगदी खरं आहे. आमच्या घरी स्टेनलेस स्टील, नॉनस्टिक व कोटेड मेटलची भांडी आहेत.
- खलबत्ता** : प्रत्येकजण स्वतःच्या खिशाला परवडणारी, सहजपणे उपलब्ध होणारी आणि वापरण्यास सोपी असणारी भांडी खरेदी करण्याचा प्रयत्न करतो.
- प्रशांत** : एकूण काय, तर भांडी हे मानवी संस्कृतीचं अविभाज्य अंग आहे. गरजेनुसार भांड्यांमध्ये विविधता येत गेली असली, तरी जिथे जिथे मानवी समाज, तिथे तिथे भांडी असणारच.
- आदिती** : आज आम्हांला तुम्हां सर्वांबरोबर खूप मजा आली. आम्ही तुम्हां सगळ्यांचे खूप आभार मानतो, कारण तुम्ही आम्हांला भांड्यांच्या दुनियेची सफरच घडवून आणली!

स्वाध्याय

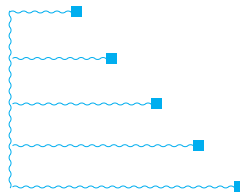

प्र. १. खालील विधानांमागील कारणांचा शोध घ्या व लिहा.

- शेती व्यवसाय व स्थिर जीवनामुळे माणसाला भांड्यांची गरज पडली.
- पूर्वी मोठ्या प्रमाणावर केळीच्या पानावर जेवण्याची पद्धत होती.
- आज घरोघरी मिक्सर वापरतात.
- मातीच्या भांड्यांचा जास्तीत जास्त वापर करावा.

प्र. २. खालील आकृती पूर्ण करा.

मानवाने ज्या घटकांपासून भांडी बनवली ते घटक.

प्र. ३. 'भांडी हे मानवी संस्कृतीचे अविभाज्य अंग आहे.' या विधानाबाबत तुमचे मत स्पष्ट करा.

प्र. ४. तुमच्या घरातील निरुपयोगी वस्तूंचे तुम्ही काय कराल, ते सांगा.

प्र. ५. दोन-दोन उदाहरणे लिहा.

(१) मातीची भांडी-		
(२) चामड्यापासून बनवलेली भांडी-		
(३) लाकडी भांडी-		
(४) तांब्याची भांडी-		
(५) चिनी मातीची भांडी-		
(६) नॉनस्टिकची भांडी-		
(७) काचेची भांडी-		

प्र. ६. यांना काय म्हणतात ?

(अ) जेवणासाठी पंक्तीत वापरण्यात येणारे ताट.	
(आ) जेवणापूर्वी व जेवणानंतर हात धुवायचे भांडे.	
(इ) दुधासाठीचे भांडे.	
(ई) ताकासाठीचे भांडे.	
(उ) पूर्वी अंघोळीसाठी वापरायचे भांडे.	

खेळूया शब्दांशी.

- कंसातील शब्द व शब्दसमूह यांमध्ये योग्य बदल करून रिकाम्या जागा भरा.

(अविभाज्य अंग, नित्योपयोगी, विराजमान होणे, सगेसोयरे)

(अ) संत तुकारामांनी वृक्षांना संबोधून त्यांचा गौरव केला.

(आ) वस्तू जपून व व्यवस्थित ठेवाव्यात.

(इ) आज शाळेतील ज्येष्ठ शिक्षक मुख्याध्यापक पदावर

(ई) कुटुंब हे मानवी जीवनाचे आहे.

उपक्रम :

तुमच्या घरातील चार जुन्या भांड्यांची चित्रे काढा व रंगवा.

चर्चा करूया.

- अंघोळीचे पाणी तापवण्यासाठी बंब वापरण्याचे प्रमाण कमी झाले आहे.
- दैनंदिन जीवनात चांदीची भांडी वापरण्याचे प्रमाण नगण्य आहे.

- ❖ पत्रावळी तयार करण्यासाठी कोणकोणत्या झाडांची पाने वापरतात ?
- ❖ पत्रावळीची पाने एकमेकांना कशाच्या साहाय्याने जोडली जातात ?
- ❖ पूर्वी वापरत असलेल्या व आता वापरत असलेल्या पत्रावळींमध्ये कोणते बदल झाले आहेत ?

माहीत आहे का तुम्हांला ?

- खालील उतारा वाचा. त्यातील घटना क्रमाने सांगा.

कल्हई म्हणजे काय ?

स्वयंपाकघरातल्या जुन्या तांब्याच्या आणि पितळेच्या भांड्यांची जागा जशी स्टेनलेस स्टीलच्या भांड्यांनी घेतली, तसतशी कल्हई आणि कल्हईवाले दुर्मीळ होत गेले. तांब्या, पितळेची भांडी चकचकीत करून त्यावर कथील धातूचा थर लावण्याचे काम हे कल्हईवाले करत. गल्लीगल्लीतून फिरून 'कल्हईवालाSS' अशी आरोळी

ठोकल्यानंतर एखाद्या झाडाखाली कल्हईवाला त्याचे दुकान थाटत असे.

तांब्याच्या भांड्यात आंबट किंवा आम्लधर्मी पदार्थ बनवले असता, त्यांच्यात रासायनिक प्रक्रिया होऊन अन्न बिघडण्याची शक्यता निर्माण होते. काही वेळेस अन्नाची चव बिघडते, तर काही वेळेस अन्नपदार्थांच्या रंगात बदल होतो. त्यातून विषबाधा होण्याचा धोका संभवतो. हे टाळावे म्हणून तांब्याच्या आणि पितळेच्या भांड्यांना आतून कल्हई केली जाते.

जमिनीत छोटा खड्डा खणून त्यात भट्टी तयार केली जाते. त्यातील विस्तवावर भांडे आतल्या बाजूने तापवले जाते. पांढऱ्या रंगाची नवसागराची (अमोनियम क्लोराइड) भुकटी वापरून भांडे आतल्या बाजूने घासून स्वच्छ, लख्ख केले जाते. हे करताना पांढरा, उग्र वासाचा धूर तयार होतो. भांडे गार होण्यापूर्वीच कथील (टिन) धातूचा छोटा तुकडा भांड्यात टाकला जातो. कथील हा मऊ, लकाकणारा, निळसर-पांढऱ्या रंगाचा उपयुक्त धातू आहे. तो पटकन वितळतो. अतिशय कौशल्याने कल्हईवाला तो वितळलेला धातू पटकन भांड्यात सर्वत्र पसरवून त्याचा लेप देतो. भांडे थंड करण्यासाठी ते थंड पाण्यात टाकले जाते. कल्हई केलेल्या भांड्यात बनवलेले जेवण शरीरासाठी अपाय करत नाही, म्हणून दर काही महिन्यांनी तांब्या-पितळेच्या भांड्यांना कल्हई करणे गरजेचे असते.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांकडून या पाठाचे सादरीकरण करून घ्यावे. तसेच वरील उताऱ्याचे प्रकट वाचन करून घ्यावे. उताऱ्यातील कृती क्रमाने सांगण्याची सूचना द्यावी. घटनाक्रम सांगताना योग्य ते मार्गदर्शन करावे.

- वाक्यातील क्रिया केव्हा घडली, कोठे घडली, किती वेळा घडली, कशी घडली यांवरून क्रियाविशेषण अव्ययांचे चार मुख्य प्रकार पडतात.

क्रियाविशेषण अव्ययांचे प्रकार

पूर्वी शिक्षक पगडी घालत असत.

– कालवाचक क्रियाविशेषण अव्यये

उदा., आधी, सध्या, हल्ली, सदा, उद्या, नित्य, वारंवार इत्यादी.

गोगलगाय हळू चालते.

– रीतिवाचक क्रियाविशेषण अव्यये

उदा., पटकन, पटपट, जलद, आपोआप इत्यादी.

सभोवार जंगल होते.

– स्थलवाचक क्रियाविशेषण अव्यये

उदा., सर्वत्र, इथे, जिथे, जिकडे, खाली, मागे, पलीकडे इत्यादी.

टोपलीत भरपूर फुले आहेत.

– परिमाणवाचक/संख्यावाचक क्रियाविशेषण अव्यये

उदा., किंचित, काहीसा, दोनदा, अत्यंत, नेहमी इत्यादी.

- खाली दिलेल्या शब्दांचे क्रियाविशेषण अव्ययांच्या प्रकारांनुसार वर्गीकरण करा.

तिथे, दररोज, क्षणोक्षणी, सावकाश, तिकडे, अतिशय, पूर्ण, परवा, जरा, मुळीच, कसे, वर, थोडा, सतत, झटकन.

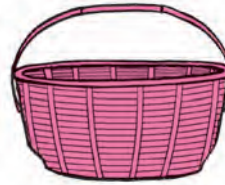
कालवाचक
क्रियाविशेषण अव्यये

स्थलवाचक
क्रियाविशेषण अव्यये

रीतिवाचक
क्रियाविशेषण अव्यये

परिमाणवाचक/संख्यावाचक
क्रियाविशेषण अव्यये

शब्दकोडे सोडवूया.

- खालील चौकोनांतील अक्षरांमध्ये क्रियाविशेषणे लपलेली आहेत. उभ्या, आडव्या व तिरप्या पद्धतीने अक्षरे घेऊन क्रियाविशेषणे तयार करा व दिलेल्या जागेत लिहा.

ह	ळू	थो	डे	आ	रो
आ	ज	डा	मो	ज	के
ज	रा	सा	व	का	श
त	सा	जि	र	ल	ही
अ	ने	क	दा	चि	त
ति	क	डे	खा	ली	र

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____